

УДК 658:338.3.01

Хаджинова О. В., Заїка Ю. А.

ТЕОРІЇ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ ПОВЕДІНКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

Інтеграційні процеси, що перебувають у стані постійного руху та змін, призводять до різних форм економічного і політико-економічного співробітництва та вносять багато нового у зміст управління підприємствами. Динамічність інтеграційних процесів, мінливі фактори, що дестабілізують бізнес-процеси й економічні відносини, невизначеність ділового оточення вимагають від керівництва підприємств нових підходів до управління і роблять поняття «економічна поведінка підприємства» досить актуальним у сучасних умовах. Саме економічна поведінка є провідним значенням для функціонування підприємства.

Економічну поведінку підприємства слід розглядати як практичний прояв концептуальних ідей теорії поведінкової економіки, яку можна визначити як теорію, що пояснює та інтерпретує економічну поведінку людей, а також цілей, рішень, процесів, станів чи економічних явищ, використовує досягнення інших наук, зокрема, психології [1]. Теорія економічної поведінки розглядається переважно як широке дослідницьке поле діяльності. Центральною позицією теорії управління економічною поведінкою підприємств є уявлення об'єкта управління у вигляді системи. Багато вчених приділяють увагу управлінню на підприємстві, але мало хто з них аналізує теоретичні аспекти управління саме економічною поведінкою. Через це, на думку автора, слід звернутись до виокремлення груп теорій, які пояснюють сутність та описують характер діяльності підприємств в конкурентному середовищі, визначають теоретичну модель економічної поведінки підприємств.

Метою статті є визначення основних груп теорій підприємств; виявлення траєкторії розвитку економічної теорії з огляду на способи обґрунтування в ній економічної поведінки, виділивши два певною мірою ізольовані економічні напрямки розвитку теорії підприємства; визначення і наведення переліку поведінкових теорій сучасного менеджменту в межах різних наукових шкіл; виділення з наукового доробку теорій, які теоретично обґрунтовують певний алгоритм управлінських дій з прийняття рішень як конкретного прояву економічної поведінки.

Розв'язанням проблеми управління економічною поведінкою приділялась увага багатьма вченими, починаючи з часів класичної і неокласичної теорії, а саме: А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, А. Маршалл, Дж.Хікс, Дж.Робінсон, Э. Чемберлін, У. Баумоль; проте і сучасними науковцями: Н.В. Шибасвою, Н.П. Карачиною, Лепейко Т.І., Хоменко Л.М. було написано багато наукових робіт з управління економічною поведінкою підприємства, але всі вони потребують детального теоретичного заглиблення.

Центральною позицією теорії управління економічною поведінкою підприємств є уявлення об'єкта управління у вигляді системи. Характер дослідження економічної поведінки підприємства залежить від того, в якому ідентифікаційному просторі задається підприємство та його поведінка з погляду економічної теорії. Продовжуючи аналізувати теоретичні аспекти управління економічною поведінкою підприємств слід звернутись до виокремлення груп теорій, які пояснюють сутність та описують характер діяльності підприємств в конкурентному середовищі, визначають теоретичну модель економічної поведінки підприємств. Так, в економічній теорії слід виділити умовно три групи теорій підприємств:

1. Група теорій максимізації вигід (класична та неокласична теорії).
2. Група інституційних теорій.
3. Група еволюційно-поведінкових теорій.

Так, класична теорія (А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей; сформувалась в кінці ХІХ ст.) є повністю раціональною, такою, що здійснюється в умовах повноти інформації. Визначає

максимізацію прибутку як єдину мету діяльності підприємства. Економічну поведінку підприємства розглядає як наслідок «невидимої руки» ринку [2, 3].

Неокласичний підхід (А. Маршалл, Дж.Хікс, Дж.Робінсон, Э. Чемберлін, У. Баумоль; сформувався як теорія в 20-х роках ХХ ст.) розглядає підприємство як функціональну одиницю, яка перетворює потік ресурсів в потік продуктів (товарів, робіт, послуг) і визначає обсяги залучення ресурсів і ціни відповідно до ринкової кон'юнктури. Дана теорія обґрунтувала доцільність застосування математичного апарату для прийняття управлінських рішень та економічних процесів. Проте, основною метою діяльності підприємства продовжує залишатись максимізація прибутку.

Економічна поведінка підприємства в неокласичній теорії розглядається в умовах ринкових структур досконалої і недосконалої конкуренції. Найважливішими чинниками зміни економічної поведінки визнаються граничні економічні величини. В межах теорії сформовано параметри конкурентної поведінки підприємства на ринку [4].

З метою виявлення траєкторії розвитку економічної теорії з огляду на способи обґрунтування в ній економічної поведінки слід зазначити, що, починаючи з початку ХХ ст. виділяються дві певною мірою ізольовані економічні напрямки розвитку теорії підприємства (рис. 1).

Перший напрямок вивчав передусім практичні та емпіричні аспекти, досвід та показники поведінки окремих підприємств та економічних агентів.

Другий напрямок аналізував ринкову конкуренцію, намагаючись встановити визначальні фактори (ціни, витрати, доходи тощо), за яких діяльність підприємства в конкурентному середовищі буде ефективною. Так, в роботах Джеванса і Еджуорта (1845-1926) основна увага приділялась формуванню умов, які необхідні для мінімізації витрат і з яких випливає можливість отримання монопольного доходу.

Слід відзначити, що проблема вибору між базуванням на емпіричному аналізі та на цілком обґрунтованих теоретичних узагальненнях при теоретичному обґрунтуванні економічної поведінки промислового підприємства, а особливо – в процесі управління економічною поведінкою, де вона, як суб'єкт управління потребує якісного аналізу, оцінки, з метою найбільш ефективної організації [5], планування та контролю, залишається актуальною і на даному етапі розвитку економічної науки. Так, теоретичний аналіз економічної поведінки підприємства може суттєво розходитись при використанні теоретично-дедуктивного чи емпіричного підходів.

Таким чином, моделі поведінки, які відштовхуватимуться від реальної ситуації та проблем (емпіричні) або, наприклад, очікуваного ідеалу забезпечення конкурентоспроможності в умовах впливу певних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища (дедуктивне конструювання) можуть бути різними, хоча кожен з підходів має цілком обґрунтовані позиції щодо його застосування на практиці. Такі розбіжності, зокрема, призвели до суперечностей в основних поняттях економічної теорії, актуалізують проблему конфлікту раціонального та ірраціонального, передбачуваного та спонтанного, обумовленого ситуацією чи цілями в економічній поведінці сучасних промислових підприємств.

В роботі [7] наводиться перелік поведінкових теорій сучасного менеджменту в межах двох наукових шкіл:

- 1) школи людських відносин, до якої відносяться:
 - економічна теорія злочинності (Г. Беккер);
 - соціальна філософія менеджменту (М. Фоллет);
 - теорія ієрархії людських потреб (А. Маслоу);
 - теорія регулювання людської поведінки (Б. Скіннер);

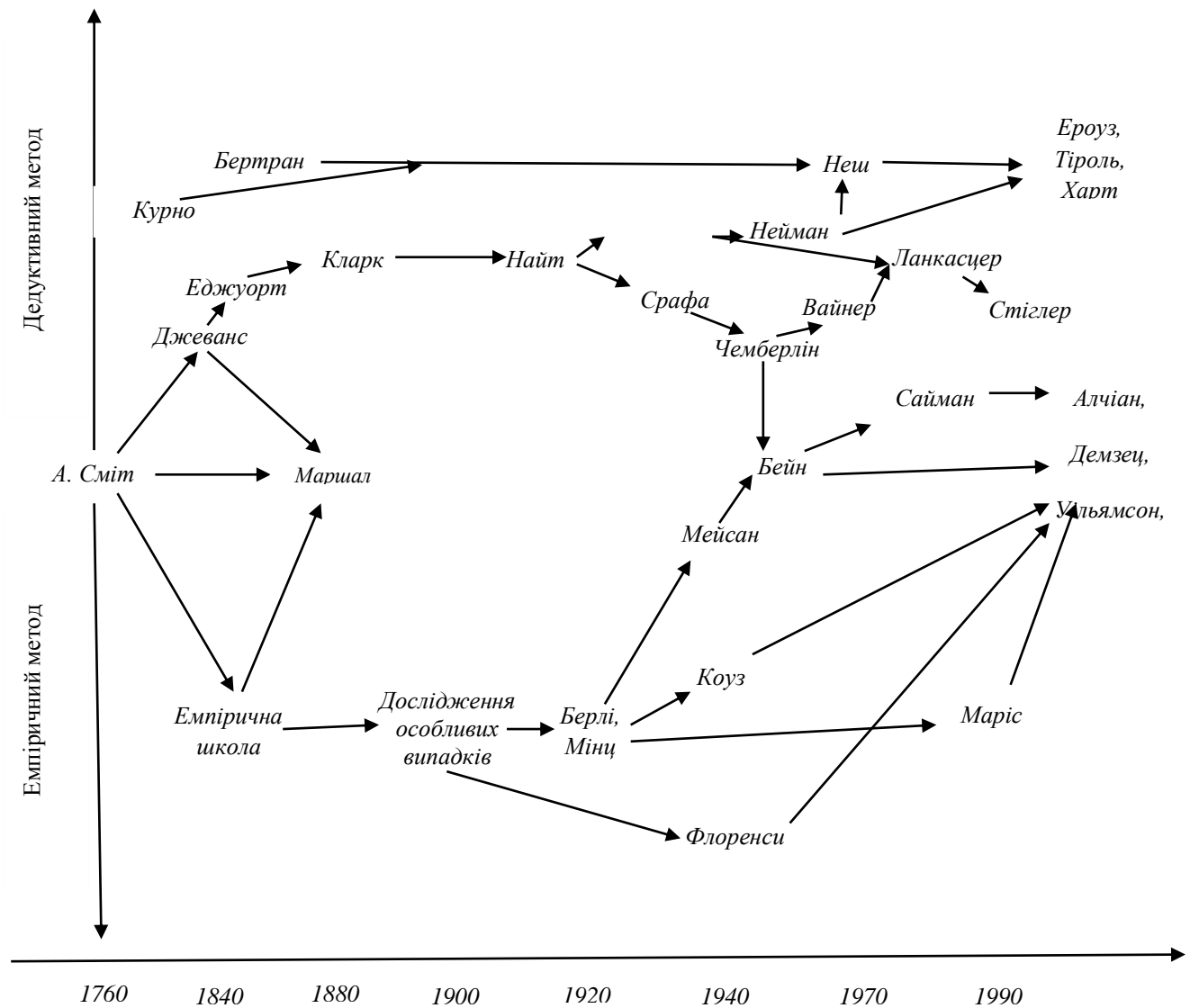

Рис. 1. Хронологія формування емпіричного та дедуктивного напрямків економічної теорії в ХХ ст.

джерело: складено з використанням [6, т. 1 С. 14]

2) школи організаційної поведінки:

- концепція внутрішньої структури робочих груп (Дж. Хоманс);
- теорія організаційного потенціалу (І. Ансофф);
- антисистемна концепція організацій (Д. Сільверман);
- теорія «поля» (К. Левін);
- теорія «Х» та теорія «У» (Д. Мак-Грегор);
- концепція соціальної незрілості або теорія «поведінки людини» (К. Арджіріс);
- антираціональна концепція ухвалення рішень (Д. Марч);
- концепція управлінських впливів (А. Танненбаум).

Слід відзначити, що наукові дослідження передусім концентруються на організаційних та психологічних аспектах поведінки підприємства, висвітлюючи особливості взаємовідносин співробітників та керівництва у межах підприємства, внутрішній організації та структурі, корпоративній культурі та менеджменту персоналу. Водночас, деякі наукові напрямки, зокрема – антираціональна концепція ухвалення рішень, концепція управлінських впливів, звертають увагу на аспекти ефективності раціональної поведінки для підприємства в

цілому як наслідок прийняття певних, обґрунтованих управлінських рішень як проміжного результату процесу економічної поведінки підприємства.

В науковій літературі постає також питання стосовно виділення з наукового доробку теорій, які теоретично обґрунтовують певний алгоритм управлінських дій з прийняття рішень як конкретного прояву економічної поведінки, такими теоріями вважаються [7]:

– теорія ігор, що вивчає взаємодії груп агентів, пов'язаних з діяльністю підприємства, що розглядаються як динамічний, але прогнозований фактор з можливістю оцінки з точки зору можливих втрат та вигравів агентів;

– теорія конфліктів, що розглядає організаційні конфлікти як об'єктивні фактори в моделі ефективності підприємства; конфліктологічний підхід використовується при визначенні структури і характеру поведінки (взаємодії) агентів, пов'язаних з діяльністю підприємства;

– теорія катастроф розглядає розвиток підприємства як логічно обумовлену траєкторію, де присутні (а також можуть бути прогнозовані), зокрема, можливості катастрофічних змін та відповідні точки (етапи) біфуркації, атрактори (можливі сценарії розвитку) та ін.

Сучасний етап розвитку теорії управління економічною поведінкою характеризується зміщенням акценту з аналізу суто економічних дій підприємства більшою мірою на управлінські й соціокультурні аспекти.

ВИСНОВКИ

Отже, розвиток теорії управління економічною поведінкою підприємств характеризується виділенням та актуалізацією процесу прийняття управлінських рішень як основного інструменту вибору того чи іншого типу економічної поведінки в умовах впливу факторів внутрішнього та зовнішнього середовища. Постає наукова проблема визначення критеріїв оптимальності прийняття подібних рішень, які б за своєю суттю визначали можливості вибору найбільш доцільної моделі економічної поведінки в багатоваріантному середовищі економічної діяльності. Так, якщо еволюційна теорія визнає, що у підприємств немає єдиного критерію оптимальності прийняття рішень, то для класичної та неокласичної теорій таким критерієм завжди є максимізація прибутку.

Критерій оптимальності економічної поведінки, як основний фактор управління економічною поведінкою в сучасних умовах має індивідуальний характер в конкретних умовах конкретного підприємства, відображаючи не тільки індивідуальні переваги, але і досвід діяльності підприємства, його переваги та проблеми.

Оскільки жодна з теорій ХХ століття не відображає цілісність економічної поведінки підприємства в економічному просторі і часі та не висвітлює проблематики ефективного управління нею в умовах дії комплексу факторів, то певною мірою, на даному етапі розвитку теоретичної науки, група еволюційно-поведінкових теорій може стати тією системною теоретичною базою дослідження проблем управління економічною поведінкою підприємств в подальших дослідженнях автора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева И.В. Экономическая психология / И.В. Андреева., Г.П.Ретін. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.
2. Сміт А. Дослідження про природу та причини добробуту націй / А. Сміт; пер. О. Васильєвої, М. Межевікіної, А. Малівського. – К.: Post-Royal, 2001. – 594 с.
3. Касьяненко Л. М. Економічна теорія : навч. посіб. / Л. М. Касьяненко. – К. : Цул, 2015. – 224 с.
4. Кулішов В. В. Економіка підприємства: теорія і практикум / В. В. Кулішов. – Львів : Магнолія, 2014. – 208с.
5. Бутенко Н. Ю. Організаційна поведінка / Н. Ю. Бутенко, Л. М. Хоменко, А. С. Черпак ; за заг. ред. Н. Ю. Бутенко. – К. : КНЕУ, 2008. – 744 с.
6. Хей Д. Теорія організації промисленості / Хей Д., Моррис Д. – СПб., 1999. – Т. 1, 2.
7. Карачина Н. П. Економічна поведінка машинобудівних підприємств: теорія, методологія, практика управління : монографія / Н. П. Карачина. – Вінниця : Книга - Вега, 2010. – 416 с.